

РЕЦЕНЗИЯ от доц. д-р Теодор Божидаров Стойчев

за присъждане на научната степен ДОКТОР по 2.4. Религия и теология (Теология-патрология) за дисертационния труд на Ангел Христов Петров,

АСКЕЗАТА НА ДРЕВНИЯ ХРИСТИЯНСКИ МЪЧЕНИК В СБЛЪСЪК С ТРАДИЦИОННИЯ ЕЗИЧЕСКИ МОРАЛ

Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”,

Катедра по историческо и систематическо богословие

1. Данни за процедурата

Настоящата процедура е открита след решение на Факултетния съвет на Богословския факултет от 21.05.2020 г., протокол № 11 и последваща заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД 38-213 от 04.06.2020 г. На първото си заседание, проведено на 15.06.2020 г., научното жури в състав проф. д-р Александър Омарчевски, доц. д-р Светослав Риболов, доц. д-р свещ. Теодор Стойчев, доц. д-р Златомира Герджикова и доц. д-р Иво Топалилов установи, че процедурата е организирана при спазване на всички законови изисквания. След проведени разисквания за председател е избран проф. д-р Александър Омарчевски, а за рецензенти проф. д-р Александър Омарчевски и доц. д-р свещ. Теодор Стойчев. На останалите членове е възложено да изготвят писмени становища. Като срок за предаване на рецензиите и становищата е определен 31.08.2020 г., а като дата за открито заседание на научното жури и публична защита – 21.09.2020 г.

2. Данни за докторанта

Ангел Христов Петров е роден на 25.10.1970 г. През 1994 г. завършва висше образование като инженер по авиационна техника в Долна Митрополия. През 2006 г. завършва Висшият евангелски богословски институт, а през 2016 г. втора магистратура по история в Нов български университет. От 2016 е докторант в катедра „Историческо и систематическо богословие”. Представеният от него дисертационен труд минава успешно вътрешно обсъждане и е предвижен за защита.

3. Данни за дисертацията и автореферата

Представеното за рецензиране дисертационно съчинение “Аскезата на древния християнски мъченик в сблъсък с традиционния езически морал” се състои от 391 страници. Съдържа увод, три глави, заключение и приложение. Научният апарат включва използвани съкращения и 444 бележки под черта.

В увода авторът прави исторически преглед на изследвания, посветени на причините за ранното мъченичество, очертава актуалността и предмета на своето изложение. Въпреки че споменава за съмнения относно историческата надеждност на някои от мъченическите актове както и на възможни редакторски интерполации, Ангел Петров не се вълчи в подобен анализ, което може да се отчете като недостатък. Също прави впечатление, че цялата трета глава е опит да се разграничат жанровите особености на мъченическите актове от древната езическа литература. Би било по-коректно същите да бъде изведени в самия увод, а не в края на изследването. Предварителното познание на такива въпроси като жанр, време на написване, автор и интегритет, трябва да бъдат изследвани в началото, защото определят читателското очакване и разбиране. Съществен пропуск в увода е дефинирането на понятието „аскеза”. Въобще не е ясно какво се има предвид под тази дума, а тя задава основната линия на цялото изследване. Ако за авторът аскетиката и етиката са тъждествени, което може да се изведе от заглавието, той би трябвало да го докаже, защото според митрополит Йеротей Влахос те са отъждествими. Молитвата, въздържанието, постът и други аскетични способности не заемат никакво място в изследването, което би трябвало да се случи. Тук може да посочим и мистичните опитности, които също заемат важно място, когат говорим за православна аскетика

Иначе целта на изследването е ясно изведено: „... да се проучи в кои пунктове аскезата на древния християнски мъченик, влиза в конфликт с традиционния езически морал” (с. 14). Освен това докторантът заявява желание да се дистанцира от вече разгледани проблеми, свързани с трансформиращото въздействие на мъченическата литература върху познати вече представи, за да я представи като носеща нови идеи, които според него са в конфликт с „традиционния езически морал.” Това би трябвало да бъде и приносния характер на изследването. За достигането на зададената цел той си поставя три задачи, които развива с помощта на

историко-критическият метод. Обект на изследването са 28 мъченически акта от първи до трети век.

Първа глава е озаглавена: „Вярата на християнския мъченик и езическата религия в ранните мъченически актове.” Зададеният изследователски ракурс е да се разгледа вярата на мъчениците и как тя влиза в сблъсък с традиционната езическа религия в Римската империя. За целта авторът прави кратък исторически преглед на носителите на вярата, – Рим и Църквата, за да посочи реалните причини за конфликта. Според докторантът в крайна сметка конфликтът е между два различни морала – „два различни свята.” Главата е разделена на подточки. *В първата*, озаглавена „Римската религия в мъченическите актове,” същият маркира моралните стълбове на езическия свят, като в същото време коректно извежда основните верови разминавания – монотеизмът на християнството срещу политеизмът на римската религия. Това според него е открояващата се причина за гоненията срещу християните. Освен на някои основни религиозни вярвания, характерни за римското общество, е отделено внимание и на философски учения, които са били познати на някои от християнските мъченици. *Във втората точка*, „Вярата на мъчениците в ранните мъченически актове”, авторът избира да говори за Писанието и за свръхестественото Откровение като източник на познание на ранните християни. Ангел Петров обръща с основание внимание на християнското учение за Бога като творец. Той подчертава, че „традиционната езическа религия” е в противоречие с християнската, въпреки че признава философски прозрения, които са сходни с християнското мислене. От друга страна, пише, че все пак римският свят познава учение за един Бог, който е създал света. Непонятно е защо Филон Александрийски е въввлечен в дискурса, тъй като той принципно е мислен като част от александрийското юдейство. *В трета точка* авторът се спира на проблема за ценността на човека в мъченическите актове и представата за нея в езическата религия. Акцент е поставен върху начина, по който гръцката митология говори за човека. Естествено се откроява диалектичното отношение между хората и боговете – любов и омраза, радост и тъга. Като противостоене докторантът извежда свидетелствата на мъченическите актове, в които ясно е застъпена любовта на библейския Бог към човека. Същият обаче се отклонява към проблеми, които не могат да бъдат част от така зададеното съдържание на трета точка. Такива са: Бог и сатана, христологични разсъждения и др. Силно несъответствие откриваме между заглавието на трета точка и съдържанието

в изложението от 70 стр. нататък. Докторантът започва да говори за срещата между Христос и самарянката, за да се отклони към исторически сведения за старозаветния храм, неговото разрушаване и да завърши с думите на Спасителя, че Той е там, където вярващите са събрани в Неговото име. Тази информация според него е свидетелство за достойнството на човека, нещо в което се съмнявам. Въпреки това успява за кратко да се върне към темата, подчертавайки важното значение на Христовата любов, проявена в доброволното Му себеотдаване. *Четвърта точка* засяга въпроса, свързан с разбирането за спасението в мъченическите актове и в езическата религия. Тук авторът се спира бегло на библейските измерения на учението за спасението, показвайки с какво те са отличават от езическите. Във връзка с това извежда особеното отношение на християните към смъртта и доказва защо мъчениците не се страхуват да загубят своя живот. Акцентът обаче е върху феномена на смъртта и отношението на християни и езичници към живота след смъртта, което не би трябвало да бъде основен обект на анализ. По същият начин постъпва, когато се спира се на мъченическите актове – отново свежда своите размисли до, както сам се изразява, „идеята за смъртта” (с. 78). Сотириологията обаче не е сводима до един аспект на жовота, още повече че личността на Спасителя не заема почти никакво място в посочената глава. Затова считам, че има несъответствие между заглавие и съдържание.

След тези четири точки авторът извежда заключение, което е структурно коректно. За съжаление обобщението няма задоволителна аргументативна тежест. Например твърдението, че философите не дават отговори на фундаментални въпроси, докато мъчениците предлагат такива въз основа на старозаветните Писания, не може да послужи като аргумент, който обрисова сблъсъка между аскезата на християнските мъченици и традиционния езически морал, каквата е заявката на разглежданата глава.

Във втора глава – „Честта и достойнството на християнския мъченик в мъченическите актове и представата за тях според традиционния езически морал” – дисертантът си поставя задачата да погледне на мъченичеството от перспективата на езичника, т.е. да покаже „как поведението на мъченика въздейства върху обикновения зрител и с какво смъртта на християнския мъченик е по-различна от смъртта на други хора, които са умирали на арената” (с. 86). За целта в *първа точка* той се спира на гладиаторските борби в древен Рим и описва техния произход и характер. *Във втора точка*

вече противопоставя морала на гладиатора на „аскезата на християнския мъченик.” Авторът правилно извежда мотивите и основанията, върху които почива раннохристиянското мъченичество, за разлика от тези, заложен в гладиаторските борби. Много коректно е подчертано достойното поведение на мъченика както и мотивите, които обуславят приемането на смъртта. Посочени са добродетелите на мъчениците и тяхното искрено следване на Христос. *Трета точка* е посветена на римското правораздаване. След като извежда основни измерения на римското право, Ангел Петров престъпва към *четвърта точка*, озаглавена „Християнският мъченик пред римския съд,” в която е показано поведението на мъчениците по време на съдебните процеси, както и начините на тяхното протичане. В него той вижда свидетелство за чест, достойнство, лоялност и здрав разум (с. 128). В тази глава е показано с помощта на достатъчен по обем доказателствен материал достойнството на християнските мъченици, основанията за тяхното доброволно предаване на римските власти както и отношението им към римските закони.

Третата глава, която е и последна, озаглавена „Ранните мъченически актове и древната езическа литература”, има за цел да анализира цялостната форма на мъченическите актове като литературни произведения, аналогично на древногръцките творби, и да покаже новите идеи, които те внасят в гръкоримския свят (с. 132). По този начин дисертантът желае да направи сравнение между въздействието на древногръцките епоси и трагедии, считани от него за „езическите аналози на християнските мъченически актове” (с. 132), и самите мъченически актове. В *първа точка* изследователят се опитва да противопостави древногръцкия епос на християнските мъченически актове. В резултат на това задава неубедителната теза, според мене неправилна, че епосите отразяват морала на епохата, в която са писани, докато актове „повлияват едно ново разбиране” (с. 133). Не мога да се съглася с виждането, че мъченическите актове създават нов морал. По-скоро те отразяват поведение, постъпки на хора, които са част от споделен светоглед. Затова не мога да споделя разбирането, че мъченическите актове предизвикват промяна на мисленето. Въпреки това от интерес е усилието да бъдат очертани специфичните жанрови черти на мъченическите актове. Важен вече не е външния вид, но поведението на мъченика. Отделя се особено внимание на справедливостта и борбата със злото, което е персонифицирано в Сатаната. Това е бих казал странна интерпретация, която води до някои основни крайности. Първо,

дисертантът счита, че управленските власти, например императорът, безусловно са оръдия в ръцете или на Бога, или на сатаната. Второ, което е резултат от първото заключение, се стига до оправдаване на свещената или „справедливата война” (с. 150-151). Авторът явно е убеден, че императорите християни вече не са оръдия в ръцете на сатаната, но в ръцете на Бога. Затова той оправдава техните военни действия. Тази теза е крайна и е предпоставка за действия, за които днес обвиняваме терористите (с. 154).

Във *втора точка* дисертантът предава жанровите прилики и разлики между древногръцката трагедия и мъченичествата. Многа добре са изведени основните различия в характерите на героите. Подчертана е устойчивостта в характера на мъчениците за разлика от тази на героите от трагедиите. При последните се забелязва преход от етос към патос, движение, което според Ангел Петров отсъства при мъчениците. Разлики се забелязват и при самото осмисляне на смъртта, както и при естеството на познанието. По този начин дисертантът извежда духовните достойнства на християнските мъченици. Той с право вижда в изложението на мъченичествата възможност да се посеят в християните не само нови духовни ценности, но да им се предложат по по-достъпен начин ученията на Църквата.

В *трета точка* вниманието вече е насочено към друг жанр – аретологията. Дисертантът отнова откроява приликите и разликите. Липсва обаче ясно заявено становище, към коя жанрова форма трябва да бъдат поставени мъченическите актове, след като не са епоси, трагедии и аретологии. Ако те са друга жанрова форма, това поне според мене трябваше да бъде казано по-категорично.

Заключението коректно обобщава направените изводи

С категорично достойнство е *приложението*, в което са преведени самите мъченически актове, което дава възможност на читателя да се потопи в духа на разглежданата литература.

Използваната литература обхваща 136 заглавия: I/ Извори: 49 II/ 1. Изследвания: 36 на кирилица, 46 на латиница, 2 на гръцки; III/ Речници: 1.

Авторефератът добре представя съдържанието на дисертационния труд.

Научните приноси са формулирани ясно.

4. Публикации

Научните публикации по темата са две в списанието на Богословски факултет Forum Theologicum Sardicense.

5. Академични качества на дисертационния труд

Академичната подготовка на дисертанта е добра. Той свободно и коректно работи с изворите текстове. Познава също така научната литература по зададената тема, като се опитва на наложи свой прочит на наличните факти. Определено проблемът е нов за нашата академична действителност, още повече, че са преведени самите мъченически актове, което има приносен характер. Авторът се е опитал да очертае уникалността на мъченическия образ, противопоставяйки го на утвърдените в онази епоха порядки. Счита, че това до по-голяма степен е постигнато. Въпреки това не мога да не спомена наличието на пропуски, които на места са съществени. Част от критичните бележки бяха представени от мене. Тук ще ги изброя накратко само някои от тях. Основен недостатък е липсата на ясно дефиниране на понятието „аскетизъм”, което обърква. Начинът, по който разбираме тази дума, може да зададе съвсем различна посока на изследването. Мисля, че твърде малко да се говори за аскетизъм. Също така дисертантът предава на мъченическите текстове решаваща тежест при утвърждаване на християнския мироглед. Той дори заявява, че те създават нов морал, нещо с което не мога да се съглася. Мъченическите текстове са част от динамичен процес на утвърждаване на християнството. Следователно те не задават посока, а са резултат от специфичността на времето. Забелязва се също така залитане към дуалистична спиритуализация на власта: императорите са водени или от Бога, или от дявола. Според дисертантът всички императори преди св. Константин Велики са оръдия на сатаната, а след него са посредници на Божията воля. Като естествен резултат е изведено оправданието на свещената война. Това е крайно опростяване на и без това сложен проблем. Прозира желанието да се раздели рязко времето на преди и след, което не позволява да се отчетат дифузните процеси, които винаги са налични. Има и фактологични неточности. Една откриваме на стр. 131, където дисертантът говори, че еврейското царство е могъщо до момента, когато пада под Вавилонски плен. Днес е широко споделено убеждението, че еврейското царство никога не е било решаващ фактор на политическата сцена. Има и други неточности, на които няма да се спирам. Могат да бъдат изтъкнати и структурни проблеми. Както бе

посочено, жанровата специфика на мъченическите актове трябва да бъде разгледана в самото начало. Също точка 1.4 – „Разбирането за спасението в мъченическите актове и в езическата религии” – не съответства на съдържанието.

Заключение Имайки предвид съответствието на дисертационния труд на Ангел Христов Петров на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в РБ, на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ, както и спазването на всички процедури, свързани с подготовката на докторанта и придвижването на труда за защита, препоръчвам на почитаемото научно жури да му присъди научната степен „доктор”.